

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ГОДЖЕК Я. С.,

аспірант кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
(Міжнародний гуманітарний
університет)

УДК 341.341

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.3.33>НОРМАТИВНІ ГАРАНТІЇ СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ
У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті розглядаються актуальні питання закріплення нормативно-правових гарантій статусу військовополонених у міжнародному праві та їх забезпечення. Норми міжнародного гуманітарного права спрямовані на захист прав військовополонених, визначення їх статусу. За весь час існування людства міжнародне співтовариство розробило та погодило норми міжнародного гуманітарного права і сформувало основні принципи ведення війни. Один з найістотніших серед них – це принцип захисту жертв війни, що виражається у забезпеченні воюючими сторонами правового захисту військовополонених. Для забезпечення збереження життя і здоров'я осіб, свобода яких обмежена у зв'язку із збройними конфліктами, норми міжнародного права визначають низку мінімальних стандартів утримання таких осіб.

Сьогодні є система принципів міжнародного права, що встановлюють основоположні цінності, які не повинні порушуватися у воєнному конфлікті. На міжнародному рівні виробилася значна нормативна база правового регулювання воєнних дій, яка є потужним регулятором відносин та гарантує певний рівень безпеки на міжнародному рівні та гарантії статусу військовополонених.

В Україні є актуальні питання утримання та поведження з військовополоненими відповідно до міжнародного гуманітарного права. В сучасних умовах зовнішньополітичних та військових викликів було прийнято політико-правове рішення і конфлікт на Сході України було названо «антитерористичною операцією». Антитерористична операція проходила в умовах особливого періоду. Така ситуація призвела до виникнення низки проблем у визначенні правового статусу учасників конфлікту. Особливо це стосується осіб, які потрапили до полону. Саме тому сьогодні актуальним є створення державної системи для здійснення заходів щодо поведження з військовополоненими в особливий період.

Ключові слова: *конфлікт, військовополонені, нормативно-правове забезпечення, гарантії, міжнародне гуманітарне право.*

Godzhek I. S. Statutory guarantees of the status of prisoners of war in international law and their significance for Ukraine

The article deals with topical issues of securing the legal guarantees of the status of prisoners of war in international law and their support. The norms of international humanitarian law are aimed at protecting the rights of prisoners of war, determining their status. Throughout the existence of mankind, the international community has



developed and agreed upon the rules of international humanitarian law and formed the basic principles of warfare. One of the most significant of these is the principle of protection for the victims of war, which is expressed by the warring parties providing legal protection to prisoners of war. In order to preserve the life and health of persons whose freedom is restricted by armed conflict, international law defines a number of minimum standards for the detention of such persons.

Today there is a system of principles of international law that establishes fundamental values that should not be violated in a military conflict. At the international level, a significant regulatory framework for the legal regulation of hostilities has been developed, which is a powerful regulator of relations and guarantees a certain level of security at the international level and guarantees of the status of prisoners of war.

In Ukraine, there are pressing issues regarding the maintenance and treatment of prisoners of war under international humanitarian law. In the current context of foreign and military challenges, a political and legal decision was made and the conflict in the East of Ukraine was called an “anti-terrorist operation”. The anti-terrorist operation took place in a special period. This situation has led to a number of problems in determining the legal status of the parties to the conflict. This is especially true of captives. That is why the creation of a state system for the implementation of measures for the treatment of prisoners of war in a special period is relevant today.

Key words: *conflict, prisoners of war, legal support, guarantees, international humanitarian law.*

Вступ. Воєнні дії сьогодні не припиняються, хоча Статут ООН встановлює достатньо розгалужену систему мирних засобів вирішення спорів. Збройні конфлікти забирають людські життя, призводять до поранень, зникнення та переміщення людей, затримання осіб тощо.

Міжнародний збройний конфлікт як юридичне поняття згадується в ст. 2, яка є загальною для всіх Женевських конвенцій 1949 року: «На додаток до положень, які втілюються в мирний час, ця Конвенція застосовується до всіх випадків оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни. Конвенція також застосовується до всіх випадків часткової або цілковитої окупації Високої Договірної Сторони, навіть якщо ця окупація не натрапляє на жодний збройний спротив...» [1]. П. 4 ст. 1. Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року зазначає, що ситуації, згадані в попередньому пункті, включають збройні конфлікти, в яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування, іноземної окупації та расистських режимів для здійснення свого права на самовизначення, закріпленого в Статуті Організації Об'єднаних Націй та в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй.

Загальні аспекти статусу військовополонених досліджували такі науковці, як А.Б. Амелін, В.В. Альошин, І.Л. Арцибасов, С.Л. Єгоров, А.Г. Григор'єв, Е. Волох, В.І. Лісовський, В.Ю. Калугін, А.М. Хайтем Ахмед, Ф.І. Кожевников, Л.Д. Тимченко, А.І. Полтораєв, Л.І. Савинський, Г.М. Мелков, О.І. Тунов, Ф. Кальсховен, В.М. Репецкий, М.В. Грушко та інші.

Постановка завдання. Метою статті є питання вивчення нормативних гарантій статусу військовополонених у міжнародному праві та дослідження їх значення для України, враховуючи зобов'язання нашої держави за міжнародним гуманітарним правом.

Результати дослідження. Сучасну нормативну правову базу захисту прав людини в збройних конфліктах формує ціла низка міжнародних актів. Найважливішими з них є:



Конвенція про права і обов'язки нейтральних держав та осіб у разі сухопутної війни Гаага (Нідерланди, 18.10.1907); Конвенція про права та обов'язки нейтральних держав у разі морської війни Гаага (Нідерланди, 18.10.1907); Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (Організація Об'єднаних Націй (ООН), 12.08.1949); Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі (ООН, 12.08.1949); Конвенція про поводження з військовополоненими (ООН, 12.08.1949); Конвенція про захист цивільного населення під час війни (ООН, 12.08.1949); Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року з поправками від 30.11.93 (ООН, 08.06.1977); Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів немеждународного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року (ООН, 08.06.1977); Статут Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця (01.10.1986); Угода про спільну діяльність стосовно гуманітарної допомоги, що надходить з-за кордону (СНД, 22.01.1993); Угода про першочергові заходи стосовно захисту жертв збройних конфліктів (СНД, 24.09.1993); Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ООН, 24.09.1996); Мапутська декларація (ООН, 07.05.1999); Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (01.01.2000); Резолюція 57/219, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, «Захист прав людини і основних свобод в умовах боротьби з тероризмом» (ООН, № 57/219, 18.12.2002); Резолюція 58/187, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, «Захист прав людини і основних свобод в умовах боротьби з тероризмом» (ООН, № 58/187, 22.12.2003); Резолюція 59/46, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, «Заходи з ліквідації міжнародного тероризму» (ООН, № 59/46, 02.12.2004); Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III) (ООН, 08.12.2005) [2].

Основні норми про режим військового полону містяться у III Женевській конвенції 1949 р., а також у першому Додатковому протоколі 1977 р. (ст. ст. 43–47).

Женевська Конвенція III містила принципово нові норми поводження з військовополоненими: визначені нові категорії осіб, яким надавався статус військовополоненого та гарантії захисту, були введені нові принципи гуманного поводження з ними, розширено межі застосування Конвенції тощо. Дипломатична конференція 1949 р. прийняла норми Положення 1907 р. про чотири умови, які повинні виконувати комбатанти, щоб вони мали право на привілейоване поводження у разі їх полонення. Крім того, Конференція прирівняла партизан до місцевих воєнізованих формувань та народних ополчень, що підтримують регулярні війська. Також, як додаток до гаазьких норм, вона постановила, що ці формування можуть діяти і на окупованій території. Після тривалої дискусії щодо питання про правове становище медичного персоналу, що потрапив під владу супротивної сторони, Конференція 1949 р. погодилася та підтвердила положення [3, с. 10] про те, що медичний персонал не повинен розглядатися як військовополонені, проте на нього повинні поширюватися всі гарантії військовополонених.

Статус військовополонених надається законним учасникам військових дій (комбатантам). Особа зі складу збройних сил не може претендувати на статус військовополоненого у разі захоплення під час заняття шпигунством.

Основою поводження з військовополоненими, наскільки це дозволяє воєнний час, є принципи гуманності. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року гарантує гуманне поводження з військовослужбовцями, які перебувають у полоні. Так, будь-який незаконний акт чи бездіяльність з боку держави, що тримає в полоні, які спричиняють смерть або створюють серйозну загрозу здоров'ю військовополоненого, який перебуває під її охороною, забороняються та буде розглядатися як серйозне порушення цієї Конвенції. Зокрема, жодного військовополоненого не можна піддавати фізичному каліченню або медичним чи науковим експериментам будь-якого характеру, які не обґрунтовані



потребою в проведенні медичного, стоматологічного або стаціонарного лікування військовополоненого та не здійснюються в його інтересах. Також військовополонені завжди мають бути захищеними, зокрема, від актів насилля чи залякування, а також від образ і цікавості публіки. Застосування репресалій до військовополонених забороняється (ст. 13). До того ж за будь-яких обставин військовополонені мають право на повагу до їхньої особи й честі. Військовополонені повністю зберігають свою цивільну правоздатність, яку вони мали на момент узяття в полон. Держава, що тримає в полоні, не може обмежувати здійснення прав, які забезпечує така правоздатність, за винятком того, наскільки такого обмеження вимагають умови полону (ст. 14). Крім того, держава, що тримає в полоні, зобов'язана забезпечувати безоплатне утримання їх, а також надавати їм безоплатну медичну допомогу, якої вимагає їхній стан здоров'я (ст. 15) [1].

Враховуючи положення Женевських конвенцій та додаткових протоколів до них, що становлять основу міжнародного гуманітарного права, необхідно зазначити, що основним і невіддільним складником у гарантуванні прав та свобод військовослужбовців є заборони, яких повинні дотримуватися сторони конфлікту, зокрема, щодо вбивств, завдання каліцтв, жорстокого поводження й тортур, а також засудження і застосування покарання без попереднього судового рішення тощо.

Як показує досвід війн, полонений військовий насамперед становить інтерес як потенційне джерело інформації. З цією метою військовий може бути допитаний. Однак при цьому забороняється застосування фізичних чи моральних тортур або будь-яких інших засобів примусу. Кожний військовополонений зобов'язаний повідомити лише такі відомості: своє прізвище, ім'я та звання, дату народження та особистий номер або, якщо такого немає, іншу рівноцінну інформацію. Військовополонені, що були захоплені у зоні бойових дій, повинні у короткий строк бути евакуйовані у табори, що розташовані на достатній відстані від небезпечної сторони (зони). Умови перебування в цих таборах повинні бути не менш сприятливими, ніж умови, якими користуються війська, що утримують їх у полоні, розташовані в цій самій місцевості. За будь-яких обставин військовополонені мають право на повагу до їхньої особистості і честі. Вони цілком зберігають свою цивільну правоздатність, якою користувалися під час захоплення у полон. Речі і предмети особистого користування повинні залишатися у військовополонених. Вони мають бути забезпечені необхідним одягом і медичною допомогою, питною водою і їжею у достатній кількості.

Стаття 49 дозволяє країні, що тримає в полоні, використовувати працездатних військовополонених як робочу силу. Однак із цього правила є винятки: офіцери в жодному разі не можуть бути примушені до роботи, а від полонених унтер-офіцерів можна тільки вимагати здійснення нагляду за роботами; також забороняється використовувати військовополонених на небезпечних роботах без їхньої згоди.

Перебування у полоні завершується по закінченню воєнних дій, коли військовополонені визволяються та підлягають репатріації. Утримання у полоні за деяких обставин може завершитися раніше. Важкопоранені та важкохворі військовополонені повинні бути відправлені на батьківщину або госпіталізовані у нейтральних країнах, як тільки вони будуть у стані, що дозволяє їх перевезення. Не чекаючи закінчення війни, конфліктуючі сторони з гуманних міркувань можуть домовитися про обмін військовополоненими.

І ще один випадок, коли визволення з полону може бути здійснене до закінчення бойових дій. Це визволення під слово честі та зобов'язання не брати участь у бойових діях до закінчення збройного конфлікту. Ця можливість гарантується за старим лицарським звичаєм – звільненням під слово честі.

Римський статут міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року сприяє створенню гарантій поваги до здійснення міжнародного правосуддя та забезпечення його дотримання. Статут виник як результат вчинення тяжких злочинів під час Першої та Другої світових війн, пріоритетним завданням якого є переслідування осіб, відповідальних за злочини, які є настільки серйозними, що їх необхідно вважати злочинами «проти людяності». Водночас статтею 5 Статуту встановлено такі основні міжнародні злочини, як геноцид,



злочини проти людяності, військові злочини і злочини агресії [4]. При цьому військовими злочинами вважають порушення законів і звичаїв ведення війни, що регулюють поведінку збройних формувань під час війни, захищають цивільне населення і військовополонених та гарантують їхні права і свободи.

Отже, з моменту захоплення в полон відповідальність за військовополонених несе держава, що їх захопила. Військовополонений не злочинець, а солдат, що виконував свій обов'язок. Його ізоляція пояснюється винятково військовою необхідністю, тому будь-яка незаконна дія або бездіяльність, що призвела до смерті або заподіяла серйозну шкоду здоров'ю полоненого, є злочином. Заборонено медичні експерименти на полонених. Їм повинен бути забезпечений захист від фізичного насильства або залякування з боку місцевого населення. Рядові полонені можуть притягуватися до роботи з урахуванням їх фізичного стану. Офіцери беруть участь лише в керівництві такими роботами. Виконана робота оплачується відповідним чином. Виключається робота військового характеру. Участь у небезпечних для здоров'я роботах може мати місце тільки на добровільних засадах [5, с. 235].

Дозволяється листування із зовнішнім світом. Полонені зберігають правосуб'єктність і можуть передавати юридичні документи через державу, що полонила їх, або через такі установи, як Міжнародний Комітет Червоного Хреста.

Для нагляду за дотриманням прав полонених може бути призначена держава-покровителька з-поміж нейтральних держав. Відповідні функції можуть здійснюватися Міжнародним Комітетом Червоного Хреста.

Полонені підпорядковані законам і положенням, діючим в армії держави, що їх полонила. За скоєні злочини вони відповідають за цими законами. Невдала втеча тягне за собою лише дисциплінарну відповідальність. Після припинення військових дій полонені підлягають репатріації.

Норми міжнародного гуманітарного права чітко визначають статус військовополонених. Так, 4-та стаття Третьої Женевської Конвенції про поводження з військовополоненими 1949 року, яка ратифікована Україною, визначає, що військовополоненими вважаються особи, які потрапили в полон до супротивника й належать до однієї з таких категорій: 1) особового складу збройних сил сторони конфлікту, а також членів ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил; 2) членів інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам: а) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих; б) вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані; с) вони носять зброю відкрито; д) вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни [6].

Водночас інтернованими особами є цивільні особи, що примусово виселені із своїх домівок та поселені у визначеному місці. Інтернування – це примусове затримання та поселення громадян держави противника, що проживають на території України, в разі потреби для забезпечення національної безпеки або в разі, коли такі громадяни добровільно звертаються з проханням про інтернування з огляду на особисте становище. Згідно зі ст. 2 Женевських Конвенцій 1949 року міжнародний збройний конфлікт розглядається як всі випадки оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що можуть виникнути між двома чи більше державами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни, та всі випадки часткової або цілковитої окупації держави, навіть якщо ця окупація не натрапляє на жодний збройний спротив [7].

В Україні вже чотири роки триває особливий період, однак досі не створено державної системи для здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими й інтернованими особами в особливий період. Так, ще в грудні 2014 року Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради України було подано проєкт Закону України «Про внесення зміни до статті 9 Закону України «Про оборону України». Комітет Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони на засіданні 14 січня 2015 року розглянув згаданий законо-



проект і рекомендував Верховній Раді України за результатами розгляду у першому читанні прийняти законопроект за основу та загалом як Закон. Верховною Радою України 2 лютого 2015 року Закон було прийнято (133-VIII). Разом з тим досі невпорядкованим на державному рівні залишається питання щодо збору, охорони та забезпечення тримання військовополонених й інтернованих осіб в особливий період. Так, є необхідність, крім внесення змін до законодавчих актів, затвердити сам Порядок здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими та інтернованими особами в особливий період шляхом прийняття постанови Кабінету Міністрів України про затвердження Порядку здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими та інтернованими особами в особливий період [8, с. 122–123].

Висновки. Україна ратифікувала Женевську Конвенцію в 1954 році, а Додаткові протоколи I і II до неї – 25 січня 1990 р. Міжнародне гуманітарне право є одним із найпотужніших інструментів, за допомогою яких відбувається забезпечення безпеки і гідності людей під час воєнних дій. Отже, виконавча влада несе основну відповідальність за належну імплементацію та дотримання зобов'язань України з міжнародного гуманітарного права, після того як Верховною Радою України ратифіковано відповідні міжнародні договори з гуманітарного права. Виконання взятих Україною міжнародних зобов'язань та забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права у процесі ведення воєнних дій щодо військовополонених їх прав та відповідальності є обов'язковими. Відповідно до Третьої Женевської Конвенції військовополоненим гарантується низка прав. Зокрема, держава, яка утримує військовополонених, несе відповідальність за збереження їхнього життя та здоров'я, зобов'язана поводитись із полоненими гуманно, не застосовуючи катування чи психологічний вплив, надавати безоплатну медичну допомогу тощо. Поширення статусу військовополоненого на українських військових, які утримуються противником, насамперед покращить їх правовий стан.

Список використаних джерел:

1. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими: ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 12 серп. 1949 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_153.
2. Международное публичное право : учебник / под ред. К.А. Бекяшева. Москва, 2005. 784 с.
3. Забигайло К.С. Вопросы защиты жертв войны на Женевской дипломатической конференции 1949 года : автореф. дис. ... канд. юрид. Київ, 1954. 13 с.
4. Римський статут міжнародного кримінального суду. Міжнародні суди: ООН; Статут, Міжнародний документ від 17 лип. 1998 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_588.
5. Грушко М.В. Кодифікації правил поводження з військовополоненими: проблеми та перспективи. *Молодий вчений*. 2016. № 7 (34). С. 233–237.
6. Про поводження з військовополоненими 1949 року : Третя Женевська Конвенція ООН від 8 червня 1977 року / Зібрання чинних міжнародних договорів України. 1990. № 1. Київ : Верховна Рада України, 1990.
7. Про захист цивільного населення під час війни : Конвенція ООН. *Офіційний вісник України*. 2013. № 27.
8. Блистів Т.І. Нормативно-правове забезпечення в Україні питання утримання та поводження з військовополоненими та інтернованими особами в особливий період. *Інформація і право*. 2018. № 2(25). С. 117–123.

